

Susvetimėjimo problema literatūroje

Susvetimėjimo problema literatūroje tapo ypač aktuali po Pirmojo pasaulinio karo, kai visuomenė, išmušta iš vėžių po ką tik viską nusiaubusio chaoso, buvo priversta suabejoti humanistinės pasaulėvokos teigiamomis vertybėmis, pavyzdžiui, žmonių brolybės idėja. Apie žmonių santykių irimą kalbėjo ir du XX a. I pusės rašytojai – fantastinio realizmo atstovas Francas Kafka bei lietuvių egzodo kūrėjas Antanas Škėma.

Visų pirma, Kafka vaizduoja žmogų, susvetimėjusį savo šeimai, o Škėma – individą, kurį slegia nuasmeninanti kapitalistinė sistema. F. Kafkos kūrinyje „Matamorfozė“ pasakojama apie Gregorą Zamzą – tarnautoją, kuris tam, kad išlaikytų šeimą, matančią jį kaip savaimę suprantamą aprūpintoją, turėjo slopinti asmeninius interesus ir dirbti darbą, kurio nemėgsta. V. Nabokovas yra pastebėjęs, jog simboliška, kad Zamza virsta būtent vabalu, nes šie turi neišvystytus sparnus. Tai būtų galima suvokti kaip jo dėl išpareigojimų artimiesiems neatskleisto potencialo metaforą. Zamza dar prieš metamorfozę į vabalą jautėsi emociškai nutolęs nuo šeimos, kuri iš jo tikėjosi besąlygiškos finansinės paramos. Kai Gregoras tapo nebe pajėgus to suteikti, sesers meilė pamažu virto į neapykantą (kūrinio pabaigoje suskamba jos žiaurieji žodžiai „tai turi dingti“*), motinos – į baimę (tai atsiskleidžia epizode, kai pamačiusi Gregorą ji nualpsta), o tėvo anksčiau rodytas abejingumas – į fizinį smurtą (jis paleidžia Gregorui į nugarą obuolį, kuris ten įstringa, supūva ir tampa amžina žaizda, paverčiančia Zamzą invalidu). Neatsitiktinai Kafka sukūrė tokį tėvo paveikslą – jo paties tėvas buvo valdingas ir tironiškas, smerkė sūnaus polinkį į literatūrą bei mąšlą ir uždara prigimtį. „Laiške tėvui“ Kafka rašo apie vieną naktį vaikystėje, kai jis paprašė tėvo, jog atneštų jam stiklinę vandens, o šis, supykęs, kad jį pažadino, užrakino berniuką balkone ir neišleido iki pat ryto. Iškalbingas ir faktas, jog Kafkos motina buvo per daug baili, kad perduotų sūnaus laišką tėvui, todėl šis niekada jo taip ir neperskaitė. Visa tai rodo, jog rašytojas buvo susvetimėjęs savo šeimos nariams, jautėsi nemylimas. Tą būseną jis perkėlė į kūrinį „Metamorfozė“, kurį būtų galima vadinti autobiografišku, Gregoro tėvo paleistą obuolį traktuoti kaip žalą, kurią padarė Kafkai jo tėvas, sunaikinęs savivertę bei sukėlęs nepilnavertiškumo kompleksą. Tuo tarpu A. Škėmos romane „Balta drobulė“ rašoma apie tai, jog Garšva kapitalistinei sistemai buvo reikalingas tik kaip sraigtelis, sklandžiai vykdamas savo darbą. Garšva dirbo liftininku viešbutyje ir buvo priverstas dėvėti uniformą, pažymėtą 87-uoju numeriu, nes žmonių įvardijimas skaičiais užtikrino sklandų viešbučio aptarnavimo sistemos funkcionavimą. Jam taip pat teko veidmainiauti, bendraujant su klientais. Tai atsiskleidžia epizode, kai į liftą įlipa senutė, o Garšva mintyse keikiasi, nes jam kelia nevilgtį „niujorkinė dykuma“, tačiau garsiai sako senutei, jog ji šiandien nuostabiai atrodo, ir šypsosi. Kitaip tariant, kapitalistinei sistemai nereikalinga žmogaus individualybė, jis paverčiamas, anot Vilniaus universiteto Kauno fakulteto dėstytojo M. Grigaičio, ekonomine funkcija. Taigi, Kafka rašė apie susvetimėjimą savo artimiesiems, o Škėma – apie dehumanizuojančią kapitalistinę santvarką, naikinančią nuoširdžius žmonių santykius.

Be to, Kafkos kūryboje susvetimėjimas atskleidžiamas vartojant tikslų, aiškų ir neemocingą kalbėjimo būdą, o Škėmos – sąmonės srauto techniką. Nužmoginantis karas ir destrukcija XX a. I pusėje vertė to meto kūrėjus ieškoti naujų būdų pasaulio siaubui ir absurdui vaizduoti. Tuo metu atsirado ekspresionizmas – modernaus meno kryptis, kuriai būdingas nerimas, baimė bei žmogaus kaip marionetės likimo rankose suvokimas. Dailininkai Otto Dix bei Egon Schiele savo paveiksluose vaizdavo kampuotus, deformuotus žmonių kūnus, skeletus. Kafkai artima ekspresionizmo pasaulėjauta, tačiau jo stilius, anot Vilniaus universiteto dėstytojos I. Melnikovos, kanceliarinis. Jam apibūdinti ši profesorių taip pat naudoja juodai-balto rašto metaforą. „Metamorfozėje“ įvykiai fiksuojami lakoniškais, „sausais“ sakiniais, primenančiais administracinį stilių. Tai turi priežastį – Kafka pats jaunystėje dirbo raštininku juridinėse įstaigose. Stiliaus formalumas atspindi žmonių susvetimėjimą, abejingumą, pragmatišką požiūrį į pasaulio absurdą. O iš Škėmos biografijos akivaizdu, jog jis, kaip ir Antanas Garšva, neturėjo dvasinių atramų, buvo suskilusios sąmonės. Jaunystėje patirti pilietinio karo Rusijoje siaubai, išprotėjusi motina ir ateistiška pasaulėžiūra lėmė, jog A. Škėma romane pasirinko sąmonės srauto techniką. Jis siekė atspindėti fragmentišką šiuolaikinio žmogaus mąstymą, todėl kūrinyje dažnai nerišlūs Garšvos vidiniai monologai susipina su pasakotojo žodžiais. Tad Kafkos kūrybai būdingas kanceliarinis stilius, o Škėmos – fragmentiškų vaizdinių kaleidoskopas.

Apibendrinama norėčiau pastebėti, jog Kafka apie susvetimėjimą šeimos aplinkoje rašė tiksliai ir aiškiai stiliumi, o Škėma apie nuasmeninančią kapitalistinę sistemą, ardančią autentiškus žmonių santykius, kalbėjo sąmonės srauto technika*.

*Žvaigždute pažymėti nedideli turinio trūkumai.